

Šolcová, Miroslava

Poznámky k některým aspektům spotřební činnosti v současné rodině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1972, vol. 21, iss. G16, pp. [15]-30

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111331>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MIROSLAVA ŠOLCOVÁ

POZNÁMKY K NĚKTERÝM ASPEKTŮM SPOTŘEBNÍ ČINNOSTI V SOUČASNÉ RODINĚ

Je současná rodina spotřební jednotkou?

V sociologické literatuře najdeme řadu tvrzení, které charakterizují přechod současné rodiny jako přechod od výrobní jednotky k jednotce spotřební.¹ Z tohoto výchozího určení jsou většinou dedukovány další charakteristiky proměn současné rodiny. Chtěli bychom upozornit na některé možné důsledky tohoto zjednodušeného výkladu. Naši pozornosti nepřikladá často uniká, že podobné interpretace rodiny, jako výhradně spotřební jednotky, mnohdy poskytují teoretický fundament jak pro tvrzení o „společnosti blahobytu“, o „konzumním člověku“, tak i pro různé konvergenční teorie.

V čem vidíme základní metodologickou chybu podobného přístupu k charakteristice současných proměn rodiny?

Podle našeho názoru rodina zůstává i dnes malovýrobní jednotkou a nelze proto jednoznačně hovořit o negaci jakékoliv výrobní činnosti uvnitř této kolektivity. Dále pak máme za to, že spotřeba v rodině neexistuje bez dialektické souvislosti s výrobou, a to jak s velkovýrobou ve společenském měřítku, tak i malovýrobou realizovanou v rodině. Závěry hovořící o tom, že „patriarchální rodina ztratila své funkce jako výrobní jednotka“ nejsou podloženy analýzou skutečného stavu a přinejmenším nerespektují malovýrobu jako výrobní činnost.² Máme za to, že realitě blíž je takové hodnocení současného stavu, který respektuje, že výroba v rodině ztratila pouze svou „hlavní určenost“, že rodina jen přestala fungovat jako společenství, které převážně samo zabezpečovalo zdroj obživy a materiální existence svých členů. Byl negován pouze typ rodiny, který svou výrobní činnost mohl omezovat a podřizovat množstvím produkce, určenou především mírou vlastní spotřeby. Typická řemeslnická a rolnická rodina se dnes v průmyslově vyspělých zemích stává skutečně archaickým jevem. Rodina však

¹ Viz R. Mayntzová, *Die moderne Familie*, Stuttgart 1955; W. G. Ogburn, *The Family and its Function, Recent Social Trends in the United States*, New York 1933; H. Schelsky, *Wandlungen der deutschen Familie in der Gegenwart*, Stuttgart 1955. Z našich autorů: J. Máchová, *Sociologie rodiny*, Praha 1968, aj.

² V. Fišerová, *Doslov k vydání Engelsovy práce Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, Praha 1967, str. 152.

i při dnešní rozvinuté dělbě společenské práce nepřestala být malovýrobní jednotkou; řadu prací dosud zabezpečuje uvnitř svého kolektivu a pomocí svých členů. Toto určení je do jisté míry podmníněno vyjasněním, zda současná rodina je vůbec výrobní jednotkou či nikoliv.

Chápeme-li výrobu výlučně jako činnost vedoucí k spotřebě prostřednictvím společenského trhu, pak můžeme hovořit o tom, že výroba z rodiny zmizela. Chápeme-li však výrobu jako proces, v němž lidé, spojení určitou formou součinnosti, vytvářejí materiální statky, tedy jako výrobu produktů, které mají užitkovou hodnotu, pak do výroby musíme zahrnout i tu lidskou činnost, která nejen vytváří hodnotu, ale ji i **zvysuje**. Sem bezesporu patří práce v domácnosti, neboť zde se nakoupené zboží před konečnou spotřebou a jeho užitím ve většině případů „dotváří“ do finální podoby. A právě tato výroba má i nadále malovýrobní charakter.³ Nerespektování tohoto faktu by mělo své negativní důsledky pro rozhodování v oblasti společenské praxe, mohlo by dojít k opomenutí či oddalování nezbytného řešení přeměny struktury práce uvnitř rodiny, která pro svůj malovýrobní charakter je ve svých konečných důsledcích jak brzdou rozvoje výrobních sil, tak i překážkou ve všestranném rozvoji tvůrčích sil člověka. K tomuto problému se v naší stati ještě vrátíme.

Druhou základní metodologickou chybu vidíme v tom, že spotřeba je povětšinou chápána jako samostatný fenomén. Kdybychom ji totiž tak chápali, tak i při vysokém stupni abstrakce by se izolovaně pochopená spotřeba ocitla ve „vzduchoprázdnu“. Spotřeba neexistuje jako činnost sama o sobě a proto ani v rodině nemůže být realizována bez závislosti na výrobě.

Marx vždy charakterizoval **spotřebu jako moment výroby**. V Grundrisse o tom říká: „Výroba je bezprostředně spotřebou, spotřeba je bezprostředně výrobou. Každá je bezprostředně svým opakem. Ale zároveň probíhá mezi nimi zprostředkující pohyb. Výroba zprostředkovává spotřebu, jejíž materiál vytváří, jinak by spotřebě chyběl předmět. Ale spotřeba zprostředkovává také výrobu tím, že výrobkům vytváří subjekt, pro něž výrobky jsou výrobky. Teprve ve spotřebě dostává výrobek svůj poslední finiš.“⁴

Spotřeba je ve své většině realizována uvnitř rodiny – i když ne jenom. Chápeme-li spotřebu jako předpoklad i finalitu výroby, jako jeden z momentů koloběhu ekonomického procesu, objeví se nám mimo jiné též podstata dialektické spjatosti rodiny a společnosti, a to mimo kruh dosud často uváděné biologické motivace. Vazba rodiny a společnosti je totiž primárně determinována ekonomickou závislostí, je určena sociálně ekonomickým charakterem společnosti. Je tomu tak proto, že výroba vždy byla a je společenskou výrobou, a to bez ohledu na stupeň vývoje společnosti a její dělby práce. Užití produktů vyrobených společností je nejen spotřebou

³ O tomto problému píše též Musil: „Zúžení pojmu výroby, které provedli národohospodáři, je jen symptomem přesunu zájmu ekonomů na ty oblasti hospodářského života, které jsou součástí tržního hospodářství. Často se však zapomíná, že sám pojem ekonomie je odvozen z pojmu hospodářství, a že to vlastně byla nauka o hospodaření velkých domácností.“ Viz J. Musil, Sociologie soudobého města, Praha 1967, str. 233.

⁴ Viz K. Marx, Grundrisse, Praha 1971, str. 45.

individua, ale též společenskou spotřebou a spotřebou realizovanou prostřednictvím specifického lidského společenství, jakým je rodina. Dialekticky spjaté činnosti — výroba a spotřeba — se tu realizují na různé úrovni co; do své obecnosti i svého určení; na úrovni společenské, skupinové a individuální. Intenzita působení vazby rodiny a společnosti je sice podmíněna ještě celou řadou faktorů. Mezi primární však patří stupeň rozvoje výrobních sil, který mimo jiné ovlivňuje a určuje nakolik se rodina věnuje výrobní činnosti, resp. přesněji řečeno, nakolik je nucena se věnovat malovýrobní naturální činnosti.

Již na tomto místě můžeme zatím pouze poznamenat, že v působnosti tohoto aspektu vzájemné spjatosti rodiny se společností je skryt jeden ze zdrojů dalšího progresivního rozvoje společnosti. Máme tu na mysli společenské důsledky úplné likvidace malovýroby v rodině a její převedení na velkovýrobní formu společenské práce.

Přestože se spotřeba rodiny jeví jako subjektivně určená, na společnosti nezávislá, libovolná činnost, je její obsah, struktura, velikost i forma užití determinována společenskou výrobní činností. „Osamostatnění“ spotřební činnosti je pouze jevovou formou projevu ekonomické činnosti v její celistvosti, tedy výrobní, směnné, rozdělovací a spotřební činnosti; je přeceněním její relativní samostatnosti. Vždyť „výroba vytváří materiál jako vnější předmět pro spotřebu; **spotřeba vytváří potřebu**, jakožto vnitřní předmět, jako účel pro výrobu“ (Podtrženo M. Š.).⁵

Nechápeme-li potřebu ve shodě s Feuerbachovým pojetím potřeb jako pocit nedostatku, musíme hledat její materiální určení. Půjdeme tak k závěru, že **potřeba je vlastně vztah člověka k podmínkám jeho činnosti**. V tom je její materiální stránka, která vstupuje do vědomí, neboť potřeba se realizuje prostřednictvím aktivní činnosti. A právě toto realizování činnosti plodí nedostatek. Potřeba vstupuje do vědomí člověka tím, že se stává impulsem této činnosti — je motivací lidské činnosti — v tom nacházíme její psychologický aspekt. Jak známo, Marx dospěl k poznání, že **specifičnost lidských potřeb** tkví v uspokojování, které se děje jen a jen prostřednictvím rozvoje výrobního procesu. Podstata vývoje konkrétně historických potřeb člověka není tedy v jakémkoliv libovůli, ale **v materiálním bytí člověka**. Lidské potřeby jsou nevyhnutelnou tendencí reprodukovat své konkrétně historické bytí v celém bohatství jeho společenské totality na té úrovni, jež je v poslední instanci umožněna dosaženým vývojovým stupněm výroby. Lidské potřeby, právě jako lidské, tak kvalifikuje především výrobní proces. Nejsou tedy v žádném případě jen psychologickým jevem, ale i, a to především, jevem rozvoje výroby, neboť právě ten jim vtiskuje „lidskost“ a s ní spojenou „společenskost“.⁶

Teprve na základě předchozího materiálního chápání potřeb přistoupili Marx s Engelsem k posouzení souvislosti potřeb a biologických vztahů mezi lidmi.

Materiální stránka potřeb znovu potvrzuje jednotu oblasti výroby a spotřeby, potvrzuje implicitnost potřeb rodiny a společnosti.

U potřeb nevystupuje zjevně do popředí vztah individuálního a spo-

⁵ Viz K. Marx, Grundrisse, Praha 1971, str. 47.

⁶ K. Marx, Německá ideologie, Spisy, sv. 3, Praha 1962, str. 42—43.

lečenského. Proto se též reálně existující rozpor mezi potřebou rodiny a společností manifestuje pomocí formulace zájmu.

Potřeba jako motivace činnosti přechází v **zájem**. Zájem má však dvě stránky svého určení: objektivní a subjektivní. První z nich je objektivní stránka, která je vyjádřena v činnosti dějící se „v zájmu“ objektivní existence lidského bytí v jeho totalitě. Toto dění „v zájmu“ je objektivně dané, je de facto totožné s prosazováním zákonitostí společenského pohybu a nezávisí na tom, zda si je člověk uvědomuje, či nikoliv. Vědomé pochopení a vědecké uchopení objektivně existujícího zájmu však v sobě nese náboj netušené dynamičnosti vývoje společenských procesů. Druhá stránka vystupuje v subjektivní rovině, jde o činnost, kterou bychom mohli vyjádřit jako „zajímat se“. Zde je skryta reálná možnost vzniku fiktivních zájmů a podobně. Potřeba přechází v zájem tím, že zahrnuje takové podmínky vůči činnosti člověka, jejíž reprodukce je uskutečnitelná jen pomocí a prostřednictvím výrobního procesu, který je vždy **zároveň individuální i společenský**. V tom je materiální základ zájmu. Zájem pak tvoří takové potřeby, které nejintenzivněji soustřeďují lidskou pozornost na sebe a vedou zpravidla přímo k výrobní činnosti, a tím také k řešení individuálních a společenských vztahů, které jsou konec konců výrobní činností podmíněny.

Materiální základ potřeb a zájmů je tedy podmíněn a určen výrobní činností společnosti. Dá se také říci, že zde spatřujeme příčinu i zdroj determinace pohybu rodiny a její ekonomické závislosti. Z tohoto určení se rodina objektivně nemůže vydělit. Nerespektování této určenosti vede k hrubému zkreslování a mylné interpretaci vývoje a změn struktury rodné kolektivity.

Ve shodě s vydáváním rodiny za spotřební kolektivitu, či za jednotku vázanou především konzumní činností je měněn zároveň cíl ekonomické aktivity člověka. Někteří autoři totiž tvrdí, že ekonomickým cílem lidské práce je spotřeba.⁷ Tento výklad je konec konců argumentem podpírajícím stavbu buržoazních nemarxistických teorií o „konzumním člověku“ (Homo consumens), teorií o „Společnosti blahobytu“, „Spotřební společnosti“, jejíž smysl a cíl je měřen pouze dosažením vysokého kvanta spotřeby.⁸

⁷ Viz V. Fišerová, Doslov k vydání Engelsovy práce *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*, Praha 1967, str. 152. Na jiném místě, v jiné souvislosti, Fišerová sice správně poznamenává, že „za stavu, kdy poměrně vysoké procento lidí jejich vlastní práce nemůže vnitřně uspokojit, je pochopitelné, že se jim spotřeba stává cílem“. (Viz citovaná práce, str. 153.) Nezmiňuje se však o tom, že již sama existence socialistické společnosti vytvořila reálné podmínky pro to, aby spotřeba se stala prostředkem k všestrannému rozvoji osobnosti. O zárodcích vzniku nového vztahu k práci, objevujících se především v oblasti vědecké, badatelské, umělecké či jiné činnosti, která již dnes změnila svůj charakter, nás o tom přesvědčuje. Nebývá však často zdůrazňován fakt, že této přeměny je schopen jen nový společenský řád – komunistická společnost.

⁸ I někteří naši autoři-sociologové by rádi přejímali do marxistické sociologie terminologie západních společenských věd. Např. Klein ve své stati uveřejněné v teoretickém časopise, uvádí: „konzumní společnost užívaná zhusta v západních společenských vědách, má své oprávnění“ – rozuměj: oprávnění pro naši společnost – viz O. Klein, *Vědeckotechnická revoluce a životní sloh*, Sociologický časopis 2/1966, str. 245.

My se naproti tomu domníváme, že marxistické chápání aktivity člověka je **totožné s jeho tvůrčí činností**, již se člověk „vydělil“ z říše přírody, a která i nadále podmiňuje a kultivuje jeho další vývoj. Vždyť Marx již dávno odhalil revolucionizující vliv výroby na všechen lidský život. Tyto poznatky, zdá se, ustoupily na podružné místo v době, kdy se rozvoj společenských věd orientoval převážně k podpoře třídních bojů dělnického hnutí. Dnes však při výzkumech tzv. moderní průmyslové společnosti vystupují tyto marxistické postuláty znovu do popředí. Jejich opomenutí znamená ve svých důsledcích nerespektování základních principů materialistického chápání světa. To platí bezvýtku také pro tvořící se marxistickou disciplínu — pro sociologii rodiny.

Proto nemůžeme souhlasit s těmi závěry různých průzkumů a teoretických statí, které oddělují spotřebu rodiny od podstatných souvislostí a zkoumají spotřebu jako samostatnou entitu o sobě. Tato abstrakce vede zákonitě k eklekticismu, neumožňuje konkrétně historický přístup. Např. analýza příčin té či oné úrovně a struktury spotřeby v rodinách bez konkrétně historického přístupu, pouze kvantifikované přirovnání spotřeby rodin v kapitalistické a socialistické společnosti, se musí ve svých závěrech odchylovat od marxistické teorie a je tedy konec konců vědecky neplodná.⁹

Spotřeba jako konkrétně historická kategorie

Při tomto tvrzení vycházíme z Marxova chápání spotřeby jako kategorie konkrétně historicky podmíněné. Zde vidíme také podstatu rozdílu v přístupu ke spotřební činnosti za socialismu a kapitalismu, která mnohým našim autorům zcela uniká.

Spotřeba v kapitalistických zemích je modifikována danými výrobními vztahy, přebírá na sebe nutně podobu odcizené činnosti, která sama je projevem odcizené formy výroby. Z kontextu myšlenek klasiků marxismu-leninismu je to zřejmé. Když Marx v *Kapitálu* činí rozdíl mezi spotřebou produktivní a tzv. individuální, říká: „Práce spotřebovává své hmotné prvky, svůj předmět a své prostředky, stravu je a je tudíž spotřebním procesem. Tato produktivní spotřeba se liší od individuální spotřeby tím, že při individuální spotřebě se výrobky spotřebovávají jako **životní prostředky živého individua**, (podtrženo M. Š.) kdežto při produktivní spotřebě jako životní prostředky práce — pracovní síla projevující se v činnosti. **Produktem individuální spotřeby je tudíž sám spotřebitel, výrobkem produktivní spotřeby je výrobek odlišný od spotřebitele.**“¹⁰ „Na druhé straně vydává dělník peníze, které mu byly zaplacený při koupi jeho pracovní síly, na nabytí životních prostředků. To je individuální spotřeba. ... Při produktivní spotřebě funguje jako hybná síla kapitálu a panství kapitálu; při individuální spotřebě **patří sám sobě a plní životní funkce mimo výrobní proces.** (Podtrženo M. Š.) Výsledkem první spotřeby je existence

⁹ Také Šik osobní spotřební činnost nechápe jako ekonomickou činnost. Považuje ji pouze za jeden z druhů společensky užitečné činnosti. Viz O. Šik, *Ekonomika, zájmy, politika*, Praha 1968, str. 109.

¹⁰ K. Marx, *Kapitál*, Praha 1953, str. 202.

kapitalisty, výsledkem druhé spotřeby je existence dělníka samého.¹¹

V kapitalistické zbožní výrobě je sám dělník zbožím a to zvláštním zbožím, schopným produkovat nadhodnotu a tedy produkovat Kapitál. V těchto vztazích individuální spotřeba pracujících je **vždy** spotřebou ne pro člověka samotného, v pravém významu toho pojmu, ale je spotřebou, která je koneckonců nutnou podmínkou pro obnovení pracovní síly — obnovení schopnosti produkovat nadhodnotu — nechat se vykořisťovat. I při vědomí růstu mezd a životní úrovně pracujících ve vyspělých kapitalistických státech, nelze **nic** měnit na sociální podstatě a charakteru sociálních procesů.

Člověk ve společnosti s určitým stupněm společenské dělby práce spotřebovává pouze část své vlastní produkce. Určení této části však není závislé na něm samotném, děje se prostřednictvím zcela konkrétních výrobních vztahů, uvnitř určitých forem součinnosti lidí. Ač se zdá spotřební činnost sférou individuálního rozhodování, sférou, kde rozhoduje subjekt, za kapitalismu je člověk v této oblasti de facto objektem působení soukromovlastnických vztahů. Ve volbě svých potřeb, a tedy i spotřeby, je determinován společenskými procesy, zákonem hodnoty, kapitalistickým trhem. Subjekt má tedy možnost volit **jen určitou** míru velikosti a struktury své spotřeby, která ve své základní podobě je určena **mimo něj**, která je určena zákony Kapitálu. Z toho je zřejmé, že „Společnost blahobytu“, „Spotřební společnost“ předkládaná buržoazní vědou jako vrchol společenského vývoje umožňující svobodnou volbu životních procesů člověka, není nic jiného než mýtus a apologetika kapitalistického společenského řádu. Je jím i teorie o blahobytu člověka docíleném bezrozměrnou spotřebou věcí. V podstatě však tato spotřeba není určena všestranností tvůrčích sil člověka, ale je rozvíjena a dosahována v zájmu zhodnocení kapitálu a reprodukce soukromovlastnických vztahů.

Naproti tomu, je-li odstraněn antagonistický rozpor uvnitř výroby, jsou-li výrobní prostředky v rukou celé společnosti, pak individuální spotřeba **nestojí proti výrobě a mimo ni**. Celospolečenský charakter výroby dává individuální spotřebě **jiný** smysl. Nejde totiž již o pouhou reprodukci toho článku výrobního procesu, ve kterém si výrobce musí vlastní produkci přivlastňovat prostřednictvím odcizených výrobních vztahů.¹²

Socialistická společnost už jen tím, že výrobní prostředky zespolečnila, uvolnila cestu projevům objektivně existující shody individuálního a společenského. Tato shoda zájmů ve své potenci působí bez ohledu na to, zda si ji uvědomujeme, či nikoliv, působí i když prostřednictvím vnitřně rozporuplného pohybu, který však nemá antagonistickou povahu. Jeho rozpornost je určena především stupněm rozvoje společenské dělby práce.¹³ Společnost, která je vlastníkem výrobních prostředků, která řídí

¹¹ K. Marx, Kapitál, Praha 1953, str. 602.

¹² Marx o tom říká: „Věci jsou samy o sobě něco, co je mimo člověka, a co je proto zcizitelné. Aby se toto zcizování stalo vzájemným, je třeba, aby lidé jen mlčky vystupňovali vůči sobě navzájem jako soukromí vlastníci těchto zcizitelných věcí, tedy i jako navzájem na sobě nezávislé osoby. Avšak takový vztah odcizitelnosti n-e-x-i-s-t-u-j-e mezi členy samorostlé společnosti (podtrženo M. Š.) ať je patriarchální rodina, staroindická obecina, stát Inků atd.“ Viz K. Marx, Kapitál, Praha 1953, str. 105.

¹³ K. Marx, Německá ideologie, Spisy, sv. 3, Praha 1963, str. 46.

a ovlivňuje dynamiku a strukturu své výroby, realizuje takovou formu výroby, která zákonitě neguje bázi, na které by se spotřeba neustále reprodukovala ve své odcizené podobě. Obrazně řečeno, jde o „návrat“ — na kvalitativně odlišném stupni vývoje — ke stavu těch primitivních společností, které nebyly dosud poznamenány soukromým vlastnictvím. V těchto pospolitostech se **vyrábělo a rozdělovalo** společně mezi členy obce, v nich uspokojoval společný produkt přímo životní prostředky každého člena obce, každého výrobce, **společenský charakter produktu užité hodnoty tkvěl zde v jeho společném charakteru.**¹⁴ Při individuální spotřebě za socialismu člověk konečkonců již nepatří „sám sobě“, ale reprodukuje své bytostné síly ve své totalitě, jeho individuální rozvoj se stává podmínkou rozvoje všech. Znamená to, že spotřeba je nutnou podmínkou a předpokladem k reprodukci výrobního procesu společnosti, a že je „rovnocennou“ činností pro všechny její členy bez rozdílu. Výroba uskutečňovaná uvnitř a prostřednictvím socialistických společenských výrobních vztahů kvalitativně mění a musí cílevědomě postupně změnit i charakter spotřeby.

Člověk za socialismu produkuje totiž „pro sebe“, spotřebovává „vše“ co vyrobil. Mezi výrobou a spotřebou jako implicitní činnost člověka je sice i za socialismu vložen článek směny a rozdělování, jehož charakter je podmíněn dosavadním stavem lidské součinnosti a z ní vyplývající formou vzájemných styků. Toto rozdělování je rozdělováním zároveň „nerovným“, neboť musí respektovat nutnost ekonomického stimulu jako podmínky k výkonu. Příčina tkví v současném charakteru společenské práce, která setrvává na svém určení jako prostředku k obživě. Zároveň však toto rozdělování dle výkonu je též rozdělování „rovným“, které respektuje individuální potřeby člověka. Tato skutečnost je zvláště výrazná v oblasti zdravotnické péče, v oblasti školství, její prvky jsou zřejmě i v oblasti sociální politiky. Toto rozdělování je prováděno prostřednictvím rozhodnutí o společenském produktu a výši národního důchodu. A jako takové se děje za přímé účasti lidí a je de facto **totožné** s účastí na řízení a správě svých věcí. Tato vědomá účast na rozdělování je spjata s rozhodováním o výrobě společnosti. Jde o totožné procesy, spjaté dialektickou vazbou. **Teprve za socialismu** má člověk možnost skutečně rozhodovat o „své“ spotřebě, neboť rozhoduje také o „své“ výrobě a zároveň rozhoduje o podmínkách své činnosti. Toto rozhodování „o sobě“ je zároveň rozhodováním o těch „druhých“. Proto je nutné, aby toto rozhodování se za socialismu nedělo na bázi samoučelové spotřeby pro spotřebu, ale na bázi všestranného rozvoje osobnosti. Chápeme-li výrobu a spotřebu jako jednotné momenty ekonomické aktivity člověka, odhadujeme zároveň netušené možnosti jeho rozvoje. Jde o reciproční vztah, který zrychlí dynamiku všestranného rozvoje osobnosti, neboť člověk tím, co a jak vyrábí **zároveň** produkuje i způsoby svého života.¹⁵ S tím je spjata i složitá oblast tvorby životního

¹⁴ Viz K. Marx, Okrajové poznámky k učebnici A. Wagnera, něm. vydání Kapitálu, díl I, str. 848.

¹⁵ Marx v Kritice politické ekonomie upozorňuje, že „předmět není předmětem vůbec, nýbrž určitým předmětem, který musí být spotřebován určitým způsobem, opět zprostředkovaným výrobou samou... Výroba tedy vyrábí nejen předmět spotřeby nýbrž i způsoby spotřeby“ (podtrženo M. Š.). Viz K. Marx, Kritika politické ekonomie, Spisy, sv. 13, Praha 1963, str. 163.

způsobu, oblast axiologie, souhrnně řečeno tvorba komunistického člověka a nových humánních lidských vztahů.

K tomuto cíli směřuje naše společnost. Mezi chtěný cíl a jeho konečné dosahování je vkládána řada prostředků. Jsou-li tyto prostředky voleny nevědecky, neadekvátně, je jejich dopad ve společenské praxi roven omylům, je hodnocen jako nechtěná „zákruta dějin“ apod. Je samozřejmé, že při budování zcela nové společnosti, která v historii neměla dosud obdobu, je možné a nutné s odchylkami ve volbě prostředků počítat. To však neznamená, že bychom s nimi měli počítat jako s fatálně předurčenými.

Individuální spotřebu, která se ve většině realizuje uvnitř a prostřednictvím spotřeby v rodině, považujeme za jeden z významných prostředků k tvorbě životního stylu socialistického člověka a jeho způsobu života vůbec. Mylná orientace a neadekvátní podoba spotřeby se totiž objektivně projeví ve funkci ne bezvýznamné brzdy žádoucí tvorby hodnot, chtěné orientace životního stylu a rozvoje bytostných sil člověka.

V oblasti společenské praxe jde o určení společensky žádoucí struktury a velikosti individuální — tedy i rodinné — spotřeby. Je sice zřejmé, že dynamika společenského rozvoje, usměrňování a určování jeho charakteru, „je nemyslitelná alespoň v dohledné době bez individuální dramatickosti, v nichž musí být riziko, skutečné střetávání a skuteční vítězové a poražení. Pro socialismus a komunismus je ovšem podstatné, že vytyčuje aktivně individuí a skupin rámeček, který nedovoluje taková vítězství, která umožňují trvalé výhody a bezpráví, a nedovoluje ani takové porážky, které znehodnocují člověka a jeho akční možnosti.“¹⁶

Význam společenské regulace spotřeby v rodině

Současný stupeň rozvoje naší společnosti dosud umožňuje a uchovává v lidském podvědomí, že zdokonalování společnosti je spojeno **pouze** s hojností spotřebních statků. Jde o starý model jednání, kdy v třídní společnosti hrál majetek a dědictví roli primárního kritéria v hierarchii společenské prestiže. Proces překonávání determinace životního stylu majetkem má složitý chod. Je tomu mimo jiné také proto, že socialistická společnost je dosud společností zbožního charakteru a musí ještě významnou měrou ekonomicky stimulovat činnost člověka. Nerovnoměrné rozdělování podle vykonané práce je vlastně „novým“ dělením dle kritéria výkonu pro společnost. Jde tu o podporu soutěživosti a aktivity člověka, které jsou spojeny se snahou vyniknout. Má-li mít toto vyniknutí reálný význam, musí se zcela konkrétně projevit v příjmech, v prestiži, ve formách společenského styku, v životním stylu apod. Za socialismu tato „rovnost v nerovnosti“ se navenek projevuje tím, že za nestejně množství peněz je dosud možné zaopatřit si různou kvalitu i kvantitu spotřebních statků. „První fáze komunismu tedy ještě nemůže přinést spravedlnost a rovnost: rozdíly v bohatství zůstanou, a to rozdíly nespravedlivé, avšak nebude možné vykořisťování člověka člověkem, neboť nebude možné

¹⁶ Viz I. Dubská—J. Šindelář, K ideologické problematice vědeckotechnické revoluce, Sociologický časopis, 2/1966, str. 341.

uchvátit výrobní prostředky, továrny, stroje, půdu a podobně do soukromého vlastnictví“.¹⁷

Tato přechodně existující nerovnost je determinována stupněm společenského vývoje; musí však mít svůj **společností určený rámec**. Týká se to i nerovností mezi jednotlivými typy rodiny. Zdá se totiž, že ještě dlouho za socialismu se budou etablovat různé typy rodin dané růzností jejich ekonomických a sociálních možností a pozic.

Tendence koncentrace zájmu na spotřebu i v naší společnosti není ničím novým. Bez vlivu nejsou i tradice rozvinuté řemeslné a rolnické malovýroby v našich zemích. V dnešní etapě rozvoje socialistické společnosti, kdy roste společenská výroba, zvyšuje se produktivita práce, mění se i proporce volného času a orientace na konzum dostává masový charakter. Je tomu tak proto, že dřívější výsady zahálčivých tříd a elit se stávají dostupné širokým masám. Jde o proces negace příkrých rozdílů daných soukromým vlastnictvím. V této přechodné etapě rozvoje socialismu asketismus či moralizování **nená** své oprávnění a nemůže mít svou účinnost. Uspokojování skutečných, **společensky žádoucích potřeb** člověka rozšiřuje jeho životní základ, mění a kultivuje vztah člověka k podmínkám jeho činnosti a tím mění i vztah vzájemné součinnosti mezi lidmi.

Znamená to, že také potřeby rodiny nevznikají jako pouhý součet určitých konkrétních přání a pocitů jednotlivých příslušníků rodiny, ale vznikají vždy ve spojitosti se vztahem celého rodinného organismu k prostředí v němž „žije“, zejména k podmínkám výrobní činnosti, v nichž „žije“. Potřeby rodiny se vždy váží k určitým věcem a jevům, jež mohou tento pocit nedostatku odstranit a mají tedy vždy konkrétně historický charakter.

Dosažení relativní jednoty v pocitu nedostatku „něčeho“ v rodině, či pocitu uspokojení „čehosi“, není pouze omezeno na subjektivní stránku. Nejde tu totiž o pasivní závislost rodiny na společnosti, ale o její aktivizaci k dosažení tohoto předmětu — spotřebního statku — která se děje jen a jen prostřednictvím výrobní činnosti uvnitř celé společnosti. Jde tu tedy zároveň o mobilizaci a násobení podílů členů rodiny na přeměně a rozvoji podmínek výrobní činnosti. Poměrná jednoduchost struktury rodiny, vžitá a pěstovaná norma jednotně orientovaného jednání, tvoří pak příznivý předpoklad k identifikaci členů rodiny s cílem rodinného kolektivu, tedy k vytvoření určitého „ideálního“ obrazu předmětu schopného uspokojit vzniklou potřebu.¹⁸

Je ovšem otázka, zda označený předmět je pro rodinu skutečně „potřebný“ ve smyslu nezbytnosti, nebo zda subjektivně pocíťovaná potřeba není fiktivní a zcela zbytnou potřebou. Dostáváme se tak ke vztahu potřeb a pseudopotřeb. Moderní průmyslová společnost západního typu je objektivně **nucena** rozvíjet svou výrobu jednostranně a to pro takovou potřebu, která by umožnila zhodnocování Kapitálu. Kapitalistická společnost musí vyvolávat v „masovém spotřebiteli“ stále nové potřeby, které jsou však z velké většiny de facto pseudopotřebami. Jde o vybičovanou snahu po vlastnictví věcí, jejichž znaky určují společenskou prestiž a řadí rodinu

¹⁷ Viz V. I. Lenin, Spisy, sv. 26, Praha 1956, str. 479.

¹⁸ Viz: K tomuto problému zaujímá stanovisko L. Křížkovský v publikované stati Kybernetika, marxismus a společnost, Praha 1965, str. 45–46.

a její příslušníky do určité hierarchie společenského žebříčku. K takovým spotřebním statkům, které personifikují postavení rodiny v západní společnosti je např. značka auta, nákladnost obydlí, teritoriální umístění bydliště apod.¹⁹ Podobná jednostranná orientace rodiny na konzum materiálních hodnot koneckonců vyvolává, fixuje a reprodukuje izolaci rodiny od sociálních a politických procesů. Honba za věcmi má překrýt spektrum života plného rozporů a třídních bojů. Kapitalistická ideologie a propaganda cílevědomě rozvíjí v podobě lákavého konzumu jednostrannou orientaci „na sebe“ a „pro sebe“, a tím vytlačuje z vědomí lidí chápání světa v jeho širších reálných a politických souvislostech. Tento pěstovaný motivační přesun v jednání člověka je mnohdy záměrně západními ideologiemi označován za hledání smyslu života, za úsilí o seberealizaci člověka v nových podmínkách moderní společnosti, apod.

Mánie konzumu je západní sociologií vytrhávána z kontextu všech společenských, především třídních souvislostí. Jevící se shoda konzumentské orientace rodiny v socialismu i v kapitalismu, která však vyrůstá na bázi zcela odlišné společenské podstaty, je vydávána za podstatnou a určující shodu. Jde o záměrné směřování řady sociologických teorií k hlásání zákonitosti srůstání společenských systémů socialismu a kapitalismu.

V řadě těchto teorií konvergence je jedna z nich, která pro svou „přijatelnost“ a empirickou povahu je interpretována mnohými buržoazními sociology.²⁰ Je to teorie „univerzalizace konzumních vzorců“, vytvořená Howardem Rosebouroughem. Jejím jádrem je koncepce tzv. „standardního balíku“ (standard package). Pod tímto pojmem je míněn „soubor zboží a služeb“, určité minimum užitečných hodnot, které chce každá domácnost vlastnit nebo alespoň užívat, čímž dává najevo ostatním, že členové této domácnosti jsou akceptovanými členy společnosti.“²¹ Pro teorii „univerzálních konzumních vzorců“ jsou základem takové obecné formulace, které jako jedinou proměnou uznávají **příjem**. Tak např. Francois Helman ve své práci hovoří o tom, že Západní Evropa poměrně v blízké době prokáže odstranění rozdílu v konzumní sféře mezi zeměmi vůbec. Doslova uvádí: „... z příchodu bohaté společnosti na evropské úrovni nevyplývá, že zmizí všechny národní či oblastní zvláštnosti. Tyto zvláštnosti však budou stále více nabývat charakteru folklóru, zatímco **konzumní vzorce zformují jediný proud**“ (potrženo M. Š.).²²

Sociologové západních zemí ve své většině při formulacích těchto teorií sice vycházejí z celé řady empirických údajů a dat. Jejich zpracování a výklad je však subjektivní apologetikou daného kapitalistického uspořádání společnosti. Teorie buržoazní sociologie plní funkci návodu k jednání, slouží mj. též pro zdůvodnění politiky státu vůči rodinám apod. Teoreticky zpracované koncepce „jednotnosti konzumence“ provázená záměrně pės-

¹⁹ Tuto skutečnost potvrzuje např. Warnerova metoda třídění, známá jako „Index of Status Characteristic“, viz W. L. Warner, P. S. Lunt, *The Social Life of a Modern Community*, New Haven 1941, str. 82.

²⁰ Viz D. Riesman, *Abundance for What? And other Essays*, New York 1964.

²¹ Viz: *Some sociological Dimensions of Consumer Spending in: N. J. Smelser ed., Readings of Economic Sociology*, Prentice Hall 1965, str. 284.

²² Viz Francois Helman, *Evrope de l'abondance*, Paris, Fayard, 1967, str. 239.

tovanou orientací rodiny na užití co největšího množství spotřebních statků, je toho dokladem. Skutečné třídní rozdíly jsou tak negovány „naději“ pracujících o vyrovnání rozdílů ve spotřebě.

Jak jsme již výše konstatovali, množství, nákladnost a exkluzivita spotřeby rodiny se v kapitalistickém společenství stává zhmotnělým výrazem subjektivity člověka, dosažené míry jeho společenské prestiže, jeho statusu, je svědectvím o jeho kariéře. V podstatě jde o proces nekonečné vlády věcí nad lidmi, o společensky reprodukované odcizení člověka sobě samému. „Společnost blahobytu“ se nám objevuje jako producent deformovaného vývoje lidské osobnosti. Tuto skutečnost si uvědomují i někteří buržoazní myslitelé. Např. E. Fromm uvádí výstižnou charakteristiku orientace kapitalistické společnosti, když říká: „... moderní kapitalismus potřebuje lidi, kteří kooperují bez třecích ploch a ve velkém počtu, kteří chtějí konzumovat stále více, jejichž vkus je standardizován a dá se snadno ovlivnit a předvídat... Lidské štěstí dnes znamená bavit se, bavit se, to znamená konzumovat a „přijímat“ zboží, vizuální požitky, potravu, nápoje, cigarety, lidi, přednášky, knihy, filmy, vše se konzumuje, vše se polývá. Svět je jediný velký objekt pro naši chuť, my jsme ti, kteří věčně čekají na směnu a příjem, na výměnu a spotřebu; všechno, duchovní objekty stejně jako hmotné, se stávají objektem směny a spotřeby.“²³ Fromm zdůraznil, že v současném kapitalistickém světě se zrodil typ člověka, kterého nazval Homo consumens, který je dokonalým exemplářem absolutního odcizení a úplného podřízení člověka spotřebě.²⁴

Spotřeba nabízená ve stereotypní podobě moderního konzumu převrací vztahy lidí na prostředek a zároveň ztrácí svůj smysl jako prostředek. Užívání techniky v sobě totiž skrývá jak nadějně prvky, zárodky a podmínky zlidštění a znásobení tvůrčích sil člověka, tak i hrozbu depersonalizace a ztotožnění člověka jeho vlastními produkty. Tato hrozba v kapitalistické společnosti je reálná, buržoazní společnost je proti ní, díky svému společenskému uspořádání, bezmocná. Musí totiž rozvíjet takovou spotřebu, která je podmínkou pro realizaci soukromovlastnického způsobu výroby. Zároveň s pěstovanou jednostranností konzumu rodiny pěstuje společnost i potřebnou „bezstarostnost“ rodiny o společenskou sféru života, o politické dění ve státě a světě. Buržoazní teorie totiž příliš dobře zná sílu maloměšťáctví, sílu soukromého vlastnictví, které plodí individualismus a proto ji právem považuje za významnou zbraň k neustálé rostoucím rozporům mezi globálními i individuálními strukturami, koneckonců i mezi rozvojem soukromovlastnické výroby a způsoby přivlastňování jejich produktů.

Je zřejmé, že podobná orientace chování rodiny v socialismu je nepřijatelná. Na tomto místě se znovu dostáváme k rozdílům spotřeby mezi rodinou v kapitalismu a socialismu. „Jak jsme již řekli, i když v širokém podvědomí je dnes problém zdokonalování společnosti spojen převážně s hojností spotřebních statků, je jisté, že prostá konzumence zdaleka není

²³ Viz E. Fromm, *The Sane Society*, Rinehart and Company, New York 1955; český překlad Praha 1966, str. 66–67.

²⁴ Viz J. Filipec, *Industriální společnost v sociologické diskusi*, Praha 1967, str. 56–57.

schopna trvale zdokonalovat člověka.²⁵ V tomto kontextu je nutné si klást otázku po specifikaci tohoto problému v socialistické společnosti. Zvláště proto, že jsme si vědomi, že reformisty naší společnosti tolik vychvalovaná ekonomická prosperita Západní společnosti zanechala ve vědomí lidí své stopy. Navíc i u nás existuje dosti rozšířená představa o tom, že pouze určitý stupeň konzumu, určité rozvržení časového rozpočtu dne, určité materiálně technické, pracovní a životní prostředí jsou schopny manifestovat společenské postavení člověka. Ostatní rodící se hodnoty života nejsou dosud ani dotvořeny a ani doceněny.

Jak jsme již konstatovali, v současné době je totiž i v naší společnosti zcela zřejmá orientace rodiny na konzum. Tato tendence a tyto postoje náchází u nás obzvláště živnou půdu především pro zafixované tradice koncentrace zájmu na soukromou spotřebu, nezdravého soukromnictví i vyjpatého osobního či rodinného individualismu. Konzumentský postoj k životu tvoří jednu stránku tohoto individualismu. Avšak musíme si být vědomi, že snaha po zvyšování životní úrovně nemusí mít vždy podobu odcizené, odlišné orientace na věci, ale může být pouze dílčím výrazem změn v celkové hodnotové orientaci celých společenských vrstev na spotřebu a blahobyt, vcelku odpovídající stupni sociálně ekonomického rozvoje společnosti. Aby tomu skutečně tak bylo, musí společnost ve shodě s vědecky určenými cíly neustále vytvářet předpoklady pro paralyzování potencionálně existujících nebezpečí, že by rodinné vztahy – a vztahy mezi lidmi vůbec – mohly být zprostředkovány a převážně tvořeny jen péčí o materiální zabezpečení. Přitom je nutné respektovat předpokládaný vývoj, který svědčí o tom, že konzumní diferenciace se pravděpodobně bude do jisté míry vyvíjet zároveň s diferenciací činnosti. Přitom však nesmíme pustit se zřetele, že změna vlády věcí nad lidmi ve vládu lidí nad věcmi, tak aby jim sloužili a nezotročovaly je, vyžaduje mnohem víc, než jejich pouhé používání v hojnosti. Jde o proces, který musí být provázen osvojováním si lidského bytí v jeho totalitě, které uvolňuje, zmnohonásobuje lidskou aktivitu a týká se všech oblastí lidského života vůbec.²⁶

V socialistické společnosti jde o maximální uspokojování potřeb, ale ne bez ohledu na jejich strukturu, obsah a rozsah. Uspokojování potřeb není chápáno jako prostý materiální konzum, jako blahobyt mající podobu pouhé pasivní spotřeby. Cílem naší společnosti je člověk – osobnost v pravém smyslu slova. Nemáme na mysli dosud často užívanou filosofickou abstrakci nějakého „ideálního“, „všestranného“ a „všeschopného“ individua, vytvořeného v představách o „totální“ bytosti. Člověk bude vždy konkrétní bytostí, vždy bude individuální, ale jeho žití se realizuje vždy v zcela určitých společenských vztazích, jimiž bude vždy determinován, určen a omezen. Zabezpečit plný rozvoj osobnosti znamená vytvořit pro

²⁵ Viz I. Dubská, J. Šindelář, cit. práce, str. 341.

²⁶ Otto Klein tento proces nazval „demokratizací konzumu“. Pro krátkost tohoto pojednání pouze upozorňujeme na to, že podle našeho názoru tato „demokratizace konzumu“ nebude-li doprovázena demokratizací celého života, tedy podílením se člověka na řízení společenských procesů, počínajíc výrobou a konče duševním životem, se může rozrůst v neovladatelné monstrum, které by bylo schopno vystavět reálnou hráz všestrannému rozvoji osobnosti. Viz O. Klein, Vědeckotechnická revoluce a životní sloh, Sociologický časopis, 2/1966, str. 246.

něj materiální podmínky a předpoklady. Znamená také v neustálé konfrontaci s empirickými fakty nacházet účinné prostředky a způsoby nastolování takových sociálních (a tedy i rodinných) vztahů, které by tento předpokládaný vývoj všestranného člověka, schopného velkého intelektuálního rozvoje, schopného velkých citových prožitků, skutečně umožňovaly. Konzum chápáný jako zvyšování materiálního blahobytu a uspokojování kulturních potřeb je **toliko jeden z prostředků**, aby se člověk v takovou osobnost mohl rozvíjet.

V budoucnu bude existovat poměrně široká sféra, zvláště pak sféra volného času, kdy bude muset věda, ideologická práce a propaganda lidem vštěpovat žádoucí vzory a modely chování. Řečeno slovy Marxovými, naše společnost musí neustále dbát toho, „že jestliže okolnosti v nichž individuum žije, mu dovolí pouze jednostranně rozvíjet jednu vlastnost na úkor všech ostatních vlastností, poskytují-li mu **materiál a čas k rozvíjení pouze jedné vlastnosti**, pak se takové individuum zmůže na jednostranný, zmrzačený vývoj. (Podtrženo M. Š.) Nepomáhá žádné mravokárné kázání. A způsob, kterým se rozvíjí tato jedna vlastnost, obdařená na vrub všech ostatních, závisí zase jednak na materiálním rozvoji, jaký je jí poskytován, jednak na stupni a způsobu jak zůstávají potlačeny ostatní vlastnosti“.²⁷ Nejde tedy pouze o působení v oblasti společenského vědomí, tedy o cílevědomou uvědomovací práci, i když její význam bude stoupat zároveň se zvyšující se hodnotou a oceněním vědeckých přístupů k veškerému společenskému dění, včetně vědou podložených návodů k jednání lidí.

Způsob spotřeby se může kvalitativně měnit a změnit pouze na své materiální bázi, tj. kvalitativní přeměnou způsobů výrobní činnosti. Tento proces je spjat mimo jiné též s řešením přeměny práce v rodině, jejíž charakter je dodnes malovýrobní. Leninovo striktní stanovení požadavku odstranění „otrocké“ práce v jednotlivé domácnosti a její převzetí společností bývá sice často citováno, ale praxe k jeho plnění směřuje vratkými a váhavými kroky.²⁸

Mnohá opatření v tomto směru se navíc cílově mívají účinkem. Tak např. víme, že pro socialismus není fatální nutností sledovat bezedné konzumentské peripetie technické civilizace na Západě a může poučeně zkracovat cesty masové spotřeby pomocí vědy a techniky a celospolečenské kombinace, může razit vlastní životní styl. Soudobá technika potvrdila, že obstarávání elementárních potřeb k životu je možno racionálně zařídít systémem služeb ve velkém. Socialismus ke své škodě nechává tyto způsoby nevyužity.²⁹ A nejen to, dokonce si sám tuto cestu volbou nesprávných prostředků znesnadňuje. V této souvislosti je třeba připomenout, že významný obrat ve využívání i stávajících služeb je závislý nejen na jejich kvalitě a operativnosti, ale především na jejich cenách. Teprve tehdy, až je společnost schopna zabezpečovat a poskytovat za „přijatelné ceny“ (tedy za takové, které budou pro ženu jako hospodyně všestranně výhodné), teprve potom lze očekávat urychlení přeměn ve struktuře práce

²⁷ Viz K. Marx, Německá ideologie, Spisy, sv. 3, Praha 1962, str. 266.

²⁸ V. I. Lenin, Spisy, sv. 30, Praha 1965, str. 30; k témuž problému též: K. Marx—B. Engels, Vybrané spisy, sv. I, Praha 1952, str. 351.

²⁹ Viz R. Richta a kol., Civilizace na rozcestí, Praha 1966, str. 96.

uvnitř rodiny a změny v časovém rozvrhu pracující ženy. Pouze pro ilustraci současného stavu uvádíme, že např. výdaje rodiny za služby v celkové struktuře výdajů jsou v rozporu s objektivně vzniklou potřebou užívání stávajících služeb téměř každé rodiny. V celkových výdajích tvoří služby pouze 12 až 14 procent.³⁰ V delším časovém sledu statistika nezačíná žádný růst těchto procent, spíše stagnaci a mírný pokles. V dílčí analýze bylo orientačně propočteno, že kdyby přesunula zaměstnaná žena se dvěma dětmi **minimální rozsah základních druhů prací na podniky služeb**, zaplatí průměrně 240,— Kčs. Ve skutečnosti však podle údajů statistiky rodinných účtů provedené v Jihomoravském kraji vydá za stejný rozsah prací zaměstnanecká domácnost v nejvyšší příjmové skupině pouze 80,— Kčs.³¹ Tato strohá čísla jsou důrazným svědectvím o stávajícím stavu. Nevyužívání služeb a stagnace jejich rozvoje je samozřejmě provázána nepříznivou strukturou pracovního času ženy. V průzkumu o množství času, který pohltí práce v domácnosti v týdenním průměru u dělnic a žen v domácnosti bylo zjištěno, že dělnice práci v domácnosti věnují 35 hod. a 48 minut, ženy v domácnosti 58 hodin a 8 minut. Pro porovnání uvedme, že muži-dělníci věnují této práci pouze 10 hodin a 8 minut. Přitom 90 procent veškerého času, který věnují zaměstnané ženy domácnosti, pohltí tři skupiny domácích prací. Jmenovitě vyžaduje z celkového fondu času pro domácnost 50 procent příprava jídel, 16 až 19 procent údržba domu — úklid bytu, event. údržba vozu, 23 až 25 procent péče o oděv a obuv.³²

Za nesprávně volený prostředek považujeme též současnou propagaci mechanizace domácností, která by neměla mít za socialismu pouze komerční charakter. I ta nejdokonalejší mechanizace domácích prací nemůže totiž vyřešit požadavek odstranění neefektivní, monotónní práce ze středu rodiny. Naopak se může domácnost „zaplavená“ dostatkem všelijakých „mechanizovaných pomocníků“ upírat k majetnění nákladných strojů, jejichž faktické využití je ekonomicky z hlediska společenské práce naprosto neekonomické a rovná se plýtváním společenskou prací. Velmi výstižně na tuto skutečnost poukazovala Landová-Štychová. Nejednou nazvala mechanizaci domácnosti reformismem a odsuzovala architekty, kteří „zmenšili prostor bytů a do kuchyňského tunýlku nacpali své reformistické haraburdí“.³³ Užítí výrazu „reformistické haraburdí“ pro všechny ty roboty a kuchyňské stroje a strojky je zcela na místě. Vždyť jejich funkce se zcela míjí s konečným chtěním v této oblasti společenské praxe.

Je tomu tak proto, že znovusoustředění „práce uvnitř rodiny reprodukuje její malovýrobně naturální formy. Jak známo, malovýroba produkuje zcela určité rysy, především obnovuje maloměšťácký způsob života, reprodukuje individualismus, při výchově dětí se implikuje rysy, které by společnost již podobě i negovat. Malovýrobně naturální činnost v rodině je těhotná samoučelností, jejíž důsledkem je streas zplozený monotónností a stereotypem.

³⁰ Viz Statistická ročenka 1970, Praha 1970, str. 458.

³¹ Viz Brabclová-Cepeláková, K problematice vnitřní ekonomické činnosti domácnosti, Statistika, č. 1/1966, str. 482.

³² Viz A. Cervinka a kol., Práce a volný čas, Praha 1966, str. 23—24.

³³ Viz L. Landová-Štychová, Rodiče potřebují děti, Plamen 1961, str. 17.

Charakter této práce je pohlcovačem neefektivně stráveného času, který by mohl být skutečně volným časem — časem pro člověka. Souhrnně řečeno, malovýroba v rodině individualizuje její život a koneckonců podporuje její izolaci od společenských struktur.

Tento „malovýrobní model“ rozvoje rodiny je pro socialistickou společnost nepřijatelný. I zde, v této oblasti, má socialismus možnost ukázat svá specifika, prokázat podstatnou odlišnost v obsahu životních hodnot i v orientaci způsobů života.

Z Á V Ě R

Již z několika výše uvedených souvislostí je zřejmé, že těžiště **skutečného řešení** změny způsobů spotřeby, které by odpovídaly socialistickému stylu života, je v oblasti **materiálního bytí**. Znovu zde přicházíme k výchozímu tvrzení, že spotřeba v rodině není a nemůže být chápána jako izolovaný fenomén, ale jako implicitní činnost s ekonomickými činnostmi vůbec a výrobou pak zvláště. Nelze se tedy v marxistické sociologii rodiny spokojit s analýzou jevů v oblasti spotřeby, aniž bychom ji nechápali v dialektické souvislosti s ostatními faktory ekonomické činnosti a aniž bychom nedbali konkrétně historického přístupu. Pokud společná dělba práce, pokud stupeň rozvoje vzájemné součinnosti ve výrobě reprodukuje malovýrobně naturální formy výroby, potud zůstávají i výrobní vztahy jako forma styků individuí v zajištění tohoto stupně výrobních sil společnosti.

Jak známo, cesta rozvoje výrobních sil vede přes kvantifikaci ekonomické závislosti. Vyřazením rodiny jako společenské skupiny z tohoto růstu se rodina objektivně ocitá konec konců v postavení brzdy rozvoje výrobních sil a ne v žádoucí úloze prostředku jejího dalšího rozvoje. Také proto musí velkovýroba převzít „malovýrobní práci“, která v naší společnosti dosud přetrvává mimo zemědělskou oblast především v rodině.

Likvidaci malovýrobní činnosti se kvalitativně změní podmínky pro způsoby spotřeby v rodině, významnou měrou se ovlivní podmínky pro vznik zájmu o práci chápanou nikoliv jako prostředek k zajištění spotřeby, nýbrž zájmu o tvůrčí činnost samu. Zároveň se tak uvolní netušené možnosti rozvoje bytostných sil člověka, které přiblíží realizaci humánních cílů komunistické společnosti.

R E S U M É

Der Verbrauch innerhalb der Familie muss für eine der menschlichen Aktivitätssphären gehalten werden, in der eine Reihe von Prozessen und Faktoren zusammenstößt. Ihre Erforschung erscheint als ein aktuelles, aber kompliziertes theoretisches Problem. Der Verbrauch, und zwar auch der Familienverbrauch, ist nämlich breiter aufzufassen: als eine gewisse Gesellschaftsbasis, auf welcher alle wesentlichen Menschenbeziehungen realisiert werden. Das Idealisieren oder Ignorieren von diesen Sozialbeziehungen in der sozialistischen Gesellschaft könnte bei der gegenwärtigen Orientierung der Familie auf Individualverbrauch dazu führen, dass die Menschen spontan der bürgerlichen Habsucht unterliegen, kleinbürgerliche Lebensleitbilder formieren, Werte, welche unadequat der sozialistischen Gesellschaft sind, bilden und unerwünschten Lebensstil führen könnten. Deshalb muss unsere sozialistische Gesellschaft fähig sein, den Umfang, die Struktur und die Dynamik der Verbrauchsentwicklung in der Familie zu regulieren. Dadurch reguliert und bestimmt sie eigentlich die Entstehung von individuellen Bedürfnissen und Familienbedürfnissen der

Gesellschaftsmitglieder, beeinflusst die Bildung vom axiologischen System und vom Lebensstil des Menschen, welcher im Sozialismus lebt.

Die Entwicklung und die Struktur von Verbrauch in der Familie determiniert bedeutungsvoll den Lebensstil der Familie. Den Schwerpunkt der realen Lösung von Verbrauchsarten im allgemeinen, und in der Familie im besonderen, sehen wir in der Sphäre vom Materialein, in der Sphäre von Veränderungen der Produktionsweisen. Soll die marxistische Erforschung von der Familie zu objektiv geltenden Schlussfolgerungen kommen, kann sie sich nicht nur mit der Beschreibung der Erscheinungen in der Verbrauchssphäre abfinden. Vor allem muss sie den dialektischen Zusammenhang von allen Faktoren der ökonomischen Tätigkeit in Erwägung ziehen und den konkret-historischen, klassenbedingten Ansatz respektieren.

Solange die gesellschaftliche Arbeitsteilung, solange die Entwicklungsstufe des gegenseitigen Zusammenwirkens der Menschen in der Erzeugung kleinbürgerliche Arbeitsformen reproduzieren, so lange bleiben auch die Erzeugungsbeziehungen (als eine Form der interpersonalen Kontakte) in der Gefangenschaft von dieser Entwicklungsstufe der gesellschaftlichen Erzeugungskräfte.

Durch die Liquidation der Kleinerzeugung in der Familie werden die Bedingungen ihrer Verbrauchsweise verändert werden, die „Freizeit zur Verfügung des Menschen“ wird sich erweitern. Gleichzeitig wird sich der Gesamtstil des Lebens der sozialistischen Familie bedeutungsvoll ändern, die unvorgesehenen Entwicklungsmöglichkeiten der menschlichen Wesenskräfte werden freie Bahn haben und werden die Realisation von humanistischen Zielen der kommunistischen Gesellschaft näher rücken.

Übersetzt von Helena Havlasová